

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 108 1987

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-01233-8 (häftad)

ISBN 91-22-01235-4 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1988

sammenhang und Gepräge, erhält die Sammlung durch den vom Herausgeber, und das heisst von aussen, angelegten kulturgeschichtlichen Blickwinkel.» Brevkommentarerna är överlag rikliga och gjorda med stor omsorg.

Ulf Wittrock

Niels Kofoed: *Henrik Pontoppidan. Anarkismen og demokratiets tragedie*. C. A. Reitzels Forlag. København 1986.

Niels Kofoed, som tidigare tjänstgjort som dansk lektor i den svenska huvudstaden och som nu är verksam som universitetslärare i sitt danska fosterland, har författat en omfattande undersökning av Henrik Pontoppidans författarskap. Det har blivit en mättad och mogen framställning, som vilar på inträngande studier och noggrann eftertanke, därtill mycket välskriven. Man läser den med stort utbyte och kan bara uttrycka beundran för författarens behärskning av materialet, hans säkra balans och nyanseringsförmåga. Samtidigt är det svårt att hålla tillbaka intrycket, att boken i själva sin uppläggning lider av en egendomlig svävning: man får till en början intrycket, att framställningen främst skall erbjuda en idéhistorisk-politisk analys och driva en bestämd tes – nämligen att Pontoppidan till sin grundläggande åsiktsbildning var anarkist – men efterhand försvinner denna målsättning som moln för vinden eller splittras åtminstone, som spridda molntappar på himlen efter en blåsig dag. Fram på firmamentet träder i stället ett i och för sig värdefullt totalpanorama över Pontoppidan som konstnär, hans konstnärliga arbetsmetoder och hans livssyn i stort, disponerat som en genomgång av romaner, dramatik och andra verk alltifrån debutarbetet *Stækkede Vinger* (1881) fram till den sista stora romanen *Mands Himmerig* (1927). Även om dessa partier av boken, verkanalyserna och allt vad därtill hör, är givande och man ogärna skulle vilja ha dem oskrivna, kan man efter avslutad läsning känna sig lätt förbryllad. Man väntade sig en sak och fick en helt annan, i och för sig kanske lika bra eller rentav värdefullare, men alltså inte vad som ursprungligen ställts i utsikt.

Att anarkismen spelade en stor roll i det slutande 1800-talets litteratur, är välbekant. Diktare som Henrik Ibsen och August Strindberg attraherades av anarkismen, i det sistnämnda fallet har förhållandet utretts av Sven-Gustaf Edqvist i dennes doktorsavhandling om Strindberg »Samhällets fiende» (1961). Också långt fram i vårt eget århundrade fortsätter anarkismen att utöva sin lockelse på många författare, i min bok »Romantikern Eyvind Johnson» (1978) har jag t.ex. berört Krapotkin-inflytandet hos Eyvind Johnson. Men i fråga om Pontoppidan har ingen motsvarande studie framlagts, trots att det i och för sig varit välbekant, att diktaren år 1876 företog en resa till Schweiz som förde honom i kontakt med ryska emigranter av anarkistisk övertygelse. Kofoeds tanke är nu, att denna anarkistiska inspiration är viktigare än man hittills föreställt sig. Om man mer resolut placerar in Pontoppidan på idélinjen Proudhon–Bakunin–Krapotkin–Stirner–Tolstoj, finns det mycket som faller på plats och får sin naturliga förklaring i Pontoppidans gåtfulla författarskap.

Bl. a. skulle man få en lösning på den gåta, som länge utgjort en förgelseklippa inte minst i den radikala Pontoppidan-forskningen: att Pontoppidan visserligen riktade

häftig kritik mot sociala missförhållanden i sin samtids Danmark, inte minst lantproletariatets elände, men för den skull aldrig anslöt sig till socialismen eller förkunnade socialism. I sådana tidiga böcker som *Landsbybilleder* (1883) eller *Fra Hytterne* (1887), där han just analyserade sociala missförhållanden på landsbygden, intog han nämligen aldrig någon distinkt klasskampsståndpunkt. Och en sådan lyser med sin frånvaro också i de stora romanerna om Emanuel Hansted, Per Sidenius, Torben Dihmer och Jytte Abildgaard. När Jørgen Holmgaard i sin spetsfundiga bok *Dødens Gilding* (1971) kopplar ett semantiskt-strukturellt och marxistiskt strupgrepp på Lykke-Per och kommer fram till den drastiska slutsatsen, att Lykke-Per speglar »den sorteste og dybeste reaktion», så har han inte helt och hållet men ändå i huvudsak fel, menar Kofoed. Ty problemet är mer komplicerat än så. Om Lykke-Pers diktare ibland ter sig konservativ (så uppfattade t. ex. Thomas Mann honom) och ibland socialistisk (så råkade ibland Martin Andersen-Nexø tolka honom), så sammanhänger detta bara med att Pontoppidans anarkism sammanhåller och hela tiden bevarar moment som hör hemma i båda ytterlägena av det politiska spektrum och som just för den skull vilsefört forskningen.

Vill man använda en nutida terminologi skulle det väl eljest ligga närmast till hands att karakterisera Pontoppidan som liberal av den obestämt progressiva kulörten. Kofoed använder också denna benämning och ägnar flera instruktiva avsnitt åt Pontoppidans relationer till den konservativa regeringen Estrup, till »Venstre», till bröderna Brandes osv. Men han är noga med att understryka, att denna liberalism var vag och anpassningsbar och ingick en utvungen förening med anarkismen. I grunden rörde det sig om en vildvuxen individualism, som gärna hävdade individens rätt utan att för den skull nödvändigtvis hävda kapitalismens välsignelser (vinstbegärets avigsidor hade Pontoppidan en skarp blick för). Pontoppidan närde, det är Kofoeds övertygelse, en mycket djup misstro mot statsmakten i alla dess former och mot statsmaktens redskap: skola, kyrka, läkarkår, rättsväsende. Därför vill han inte, på socialisters vis, erövra statsmakten utan i stället förstöra den. Mot denna anarkistiska övertygelse förblev han sedan märkligt trofast genom hela författarskapet. Tvärt emot vad andra Pontoppidan-forskare iakttagit av utvecklingsbrott och skarpa ståndpunktsförändringar vill Kofoed betona kontinuiteten och stabiliteten i Pontoppidans åsiktsbildning.

För allt det intressanta som denna uppläggning rymmer, kommer man inte ifrån, att Kofoed är märkligt ointresserad av att leda sin tes i bevis. Närmast till bevisning kommer man i ett avsnitt, som handlar om andra delen av diktarens minnen, en bok med titeln *Hamskifte*. Där förekommer en mystisk person med revolutionär läggning vid namn Schaff – Kofoed delar Ejnar Thomsens, Knut Ahnlunds och Hakon Stangerups uppfattning, att Schaff måste vara en fiktiv gestalt – som lärt sig ryska och under en resa till Paris umgäts med ryska emigranter och revolutionärer, ungefär samtidigt med att Pontoppidan själv besökte Rousseaus och anarkismens förlovade land Schweiz. Kofoed menar, att redogörelsen utgör ett förtäckt vittnesbörd om Pontoppidans läromästare och inspirationskällor. Förf. gör sig också modan att presentera en mycket lärorik översikt över den politiska anarkismens historia (genomgången innefattar bl. a. William Godwin, Proudhon, Stirner, Bakunin, Krapotkin och Tolstoj) och söker påvisa

det starka ryska inflytandet i Pontoppidans författarskap, kanske framför allt från Saltykov-Scedrin men också från Tolstoj (som ju ofta uppmärksammats förut i Pontoppidan-litteraturen) och Dostojevskij. I ett intressant kapitel hävdas att Pontoppidans kontakter med Otto Borchsenius, redaktören för tidskriften »Ude og Hjemme», var viktiga för den politisk-litterära profilen. Den unge debutanten Pontoppidan fick sina alster publicerade i »Ude og Hjemme». Han blev därmed placerad i sällskap med diktare som Tolstoj och Dostojevskij och introducerad för dansk publik som ett slags ung vederlike till dessa storheter.

Men i den följande presentationen av Pontoppidans åttitalproduktion, *Stækkede Vinger* (1881), *Sandinge Menighed* (1883), *Landsbybilleder* (1883), *Ung Elskov* (1885), *Mimoser* (1886), *Fra Hytterne* (1887), *Isbjørnen* (1887) och *Spøgelser* (1888) har jag svårt att upptäcka någonting, som på ett mer distinkt vis leder tesen i bevis. Det förekommer naturligtvis här och där passager, som belyser Pontoppidans misstro mot statsmakten, hans aversion mot det patriarkalisk-borgerliga äktenskapet och hans djupt kända ovilja mot kyrkan och dess tjänare. Men mycket snart inträder en accentförskjutning i framställningen, i det man också får tydliga belegg för att Pontoppidans radikalism i grunden aldrig styrdes av någon överordnad politisk ideologi. Snarare är den betingad av en romantisk misantropi och ett trots mot världsordningen, med närmast religiösa accenter. Och därmed har förf., enligt mitt tycke, egentligen hamnat bra nära den grundsyn som Knut Ahnlund förfäktat i sin beundransvärda doktorsavhandling *Henrik Pontoppidan. Fem huvudlinjer i författarskapet* (1956) och som betonade diktarens radikala pessimism, hans ideologilöshet och relativism: »Han är en reformator utan tro till reformer» (a.a. s. 47).

I själva verket blir detta också ett ledmotiv i Kofoeds egen framställning, i de i och för sig storstilade och mycket läsvärda analyserna av de stora romanerna *Det forjættede Land* (1891–95), *Lykke-Per* (1898–1904) och *De Dødes Rige* (1912–16). Gång på gång återkommer Kofoed till tanken, att Pontoppidan omöjligt kan sättas på en formel, att han absolut inte får föras in under någon enkel politisk etikett. Pontoppidan flyter mellan ståndpunkterna, syntetiserar, relativiserar. Det finns konservativa moment i hans tänkande, det finns socialistiska, det finns liberala, och det finns – alltså – anarkistiska. Men Kofoeds egentliga och mest angelägna ärende blir likväl, att Pontoppidan i sista omgången ändå var och förblev konstnär: »I vores iver for at se Henrik Pontoppidan som den store idéebattør og kulturradikale skribent overser vi let, at han er kunstner» (s. 241). Det betyder, att han snarare önskade gestalta mänskliga erfarenheter och insikter än att förkunna lärosatser, helst ville skildra hur människor av arv, miljö, öde, uppfostran eller passion drevs att handla som de gjorde. Nog för att där i bakgrunden av romanerna om Emanuel Hansted eller Per Sidenius ibland hägrar drömmen om ett utopiskt samhälle av annan och bättre beskaffenhet än det nuvarande. Men efterhand kapsejsar denna utopism. Diktaren av *De Dødes Rige* trodde inte längre gott om mänskligheten och demokratin och tycks ibland omfatta en mytiskt eller metafysiskt färgad ödestro.

Sannolikt har Kofoed alldeles rätt i detta. Man undrar bara över att förf. inte insett, att därmed också hans egen tes om den politiska anarkismen råkat i fara. Om Pontoppidans

anarkism till sist bara reduceras till något så allmänt som att han misstrodde sin samtids samhälle och likt Jytte Abildgaard i *De Dødes Rige* blev »en oprører mot samfundstilstanden – dog ikke paa det politiske plan» (s. 255), vad göres oss då längre Bakunin eller Krapotkin eller Tolstoj behov?

Det som här anförts i kritisk riktning bör på intet sätt hindra omdömet, att Niels Kofoeds bok är mycket givande. Till saken hör, att förf. ger värdefulla belysningar av företeelser som i och för sig ligger i undersökningens periferi – t.ex. Pontoppidans syn på kärleken och hans äktenskapsuppfattning – men som är nog så viktiga i författarskapet. Och han analyserar i ett av bokens allra bästa avsnitt, hur realismen hos Pontoppidan efterhand perforeras av ett intresse för folksaga och myt, som medför att Pontoppidan omärkligt glider in i »halvfemsernes» läger. Kofoed utvecklar ibland polemik mot föregångare i Pontoppidan-forskningen (Elias Bredsdorff, Knut Ahnlund, Jørgen Holmgaard), men det sker hela tiden med sobra argument och mycket sakligt. Man känner sig stimulerad av umgänget med denne bildade gentleman, som har så mycket att lära ut från ett helt livs studier i Pontoppidans författarskap, och beklagar bara, att han inte varit frikostigare med upplysningar i litteraturförteckningen angående litteratur, som han använt och åberopat i den löpande texten. Som exempel må anföras den uppsats av Christen Collin om Ibsens framtidsdröm, som refereras på s. 48, eller den uppsats »Fra Dannelsesroman til Udviklingsroman» av Aage Lærke Hansen, som förekommer nämnd på s. 184.

Thure Stenström

Walter Müller-Seidel: *Die Deportation des Menschen. Kafkas Erzählung In der Strafkolonie im europäischen Kontext*. J. B. Metzler 1986.

När Walter Müller-Seidel i sitt nya arbete förankrar Franz Kafkas berättelse *In der Strafkolonie* i straffrättsliga sammanhang och överhuvud betonar textens verklighetsrelevans, anlägger han visserligen en aspekt som redan Kurt Tucholsky lancerade, då novellen först publicerades 1919, och som på sistone ånyo har kommit i blickfånget, men som likväl ingalunda varit den gängse inom tyskspråkig Kafkaforskning. Ett helt annat synsätt har varit rådande. »Dichtung, das ist, dieser Tradition zufolge, zeitlose Kunst, die sich über die Niederungen gemeiner Wirklichkeit 'erhebt'.» Müller-Seidel diskuterar ingående ett som han konstaterar »skolbildande», tidigt inlägg av Friedrich Beissner, centrerat kring en dagboksanteckning 6 aug. 1914 av Franz Kafka. (»Der Sinn für die Darstellung meines traumhaftes innern Lebens hat alles andere ins Nebensächliche gerückt [...].») Därjämte riktar sig Müller-Seidel polemiskt mot »alle Interpreten, die als Mystiker, Allegoriker oder Theologen nur die eine Seite der Sache gelten lassen, um die 'äussere Wirklichkeit' als Gesellschaft und Zeitgeschichte zum Teufel zu wünschen».

Kafka skrev berättelsen *I straffkolonien* på senhösten 1914. När Kurt Wolff hade avböjt en publicering i serien *Der jüngste Tag* med hänvisning till berättelsens »pinsamma» karaktär, replikerade Kafka i ett ofta åberopat brev: »Zur Erklärung dieser letzten Erzählung füge ich nur